

Tidlige forebyggende indsatser, opsporing og underretning i dagtilbud

- Rettet mod børn i risiko for mistrivsel

Denne forskningsoversigt handler om tidlige forebyggende indsatser, opsporing og underretning i dagtilbud, rettet mod små børn i risiko for mistrivsel. I forskningsoversigten undersøger jeg, hvad vi ved fra eksisterende forskning på området om dagtilbuddets arbejde med børn i risiko for mistrivsel, ligesom jeg mere specifikt udforsker, hvilke teoretiske forståelser forskningsfeltet har af mistrivsel, samt hvilke børn der er bekymring for.

Endvidere ser jeg på, hvad tidlige forebyggende indsatser i dagtilbud kan handle om i forskningsfeltet, og hvordan der pædagogisk arbejdes med at opspore og underrette i dagtilbud. Desuden ser jeg på pædagogers faglighed og kompetencer, særligt rettet mod at arbejde med små børn i mistrivsel eller i risiko for mistrivsel.

Forskningsoversigten tager afsæt i 4 centrale og forbundne forskningsspørgsmål, der også præsenteres i denne PowerPoint:

1. **Hvilke forståelser af små børn i mistrivsel eller i risiko for mistrivsel kan indkredses?**
2. **Hvilken betydning har tidlige forebyggende indsatser i dagtilbud for små børn i mistrivsel?**
3. **Hvordan arbejder dagtilbud med opsporing og underretning af små børn i mistrivsel?**
4. **Hvordan ser pædagogers faglighed og kompetencer ud i forhold til at opspore, underrette og arbejde med små børn i mistrivsel?**

1. Hvilke forståelser af små børn i mistrivsel eller i risiko for mistrivsel kan indkredses?

At præcisere, hvilke børn der er tale om, når der er bekymringer for mistrivsel, er en større forskningsmæssig opgave. I forskningsfeltet anvendes der mange forskellige begreber og betegnelser, og det kan medvirke til at skabe uklarhed om, hvilke børn den pædagogiske praksis rent faktisk skal iværksætte tidlige forebyggende indsatser over for, herunder opspore og underrette til offentlige myndigheder.

Overordnet kan indkredses to dominerende forståelser i forskningsfeltet, der mere specifikt kan beskrives sådan:

1. Forståelser knyttet til forældres sociale og uddannelses- og arbejdsmæssige forhold er fx forbundet til en opvækst i fattigdom, opvækst i udsatte boligområder og ofte også med forældre, der angives at befinde sig i udsatte livsforhold i form af manglende uddannelse, usikker eller mangelfuld tilknytning til arbejdsmarkedet samt etnisk minoritetsbaggrund (for de amerikanske studier angives ofte forældre med afroamerikansk eller latinamerikansk baggrund).
2. Forståelser af mistrivsel som forbundet til det lille barns fysiske og mentale sundhed, hvor udviklingsvanskeligheder og forsinkelser i udvikling dels forbindes til barnets nære miljø (hjemme i familien), dels til biologiske forklaringsrammer (at nogle diagnoser fx er medfødte), såvel som hændelser og begivenheder, der pludselig sætter ind og risikerer at forstyrre det lille barns udvikling (fx skilsmisse, dødsfald osv.).

De mange forskellige betegnelser, der forbindes til mistrivsel, synes at høre til i enten den ene eller den anden af de to overordnede forståelser i dagtilbudsforskningen, men der forekommer ofte også en sammenfletning mellem de to forståelser. Det er dog væsentligt at fremhæve, at der ikke eksisterer entydige og fastlagte begreber, som er universelt gældende. Måden at anvende begreber på hører i høj grad til inden for forskellige forskningsmæssige traditioner, der anvender forskellige typer af forskningsinstrumenter og dermed også er optaget af forskellige aspekter af mistrivsel.

Omsorgssvigt:

Mistrivsel forbundet til begrebet omsorgssvigt og betydningen af, at små børn udsættes for omsorgssvigt, og af, at der foretages (tidlig) opsporing og underretning i dagtilbud rettet mod forebyggelse af omsorgssvigt, fylder meget i forskningslitteraturen.

Omsorgssvigt forbindes til både fysiske, seksuelle og psykologiske overgreb, mishandling og vold, såvel som til uagtsomhed. Begrebet omsorgssvigt benyttes ofte i den nordiske forskning (Killén, 1996, 2002, 2015; Lundén, 2010), mens begreber som fysisk og psykisk vold, misbrug, mishandling og seksuelle overgreb synes mere benyttet i den internationale forskningslitteratur (Alamos et al., 2018; Blewitt et al., 2021).

Fælles for litteraturen er imidlertid en indkredsning af konsekvenserne af, at små børn udsættes for forskellige former for omsorgssvigt, overgreb og mishandling, både på kort og på længere sigt i deres opvækst og liv.

Tegn på mistrivsel som følge af omsorgssvigt er indkredset i et svensk studie. Svensson (2013) har udforsket, hvilke tegn pædagogerne er optaget af hos det lille barn, og disse tegn kan inddeles i fire hovedgrupper:

1. tegn i forældre-barn relationen
2. tegn på forsømmelse
3. fysiske tegn hos barnet
4. kropslige tegn på fysiske overgreb.

Ulighed i trivsel og mistrivsel

Flere studier har indkredset, at der er forskel på, hvilke børn begrebet mistrivsel bruges om. 'Mistrivsel' anvendes ofte i sammenhæng med trivsel, og studierne udforsker, hvorledes netop børn, der vokser op under udsatte livsforhold, i højere grad oplever mistrivsel i deres barndomsliv sammenlignet med børn, der ikke vokser op under udsatte livsforhold.

Studier af ulighed i mistrivsel peger fx på, at små børn, der oplever mistrivsel i deres tidlige barndom, også er de børn, der har sværest ved at klare sig på længere sigt i både ungdoms- og voksenliv. Her præciseres ofte en række områder, hvor denne gruppe børn er i risiko for ikke at klare sig godt sammenlignet med børn, som ikke er i mistrivsel; fx udfordringer forbundet til skolegang, ikke at opnå en ungdoms- og videregående uddannelse, en øget grad af psykiske sygdomme i både ungdoms- og voksenliv, generelle sundhedsmæssige problemer og vanskeligheder med tilknytning til arbejdsmarkedet (Celik et al., 2015; Alamos et al., 2018; Coggins & Carnes-Holt, 2021). Mange studier med fokus på forebyggende indsatser i dagtilbud præciserer ofte flere af disse forhold og indrammer dermed betydningen af at foretage tidlige forebyggende indsatser, der målrettet kan støtte og hjælpe denne gruppe børn til at klare sig godt på længere sigt i deres ungdoms- og voksenliv.

2. Hvilken betydning har tidlige forebyggende indsatser i dagtilbud for små børn i mistrivsel?

Inden for det danske og nordiske forskningsfelt kan tidlige forebyggende indsatser særligt knyttes til det forhold, at stort set alle små børn kommer i dagtilbud inden skolestart. Her ses selve dagtilbuddet som en bred forebyggelsesindsats rettet mod alle små børns opvækst, hverdagsliv og udvikling (Petersen, 2019, 2020).

Heroverfor er en lang række studier i det internationale forskningsfelt optaget af dagtilbud som en tidlig forebyggende indsats specifikt rettet mod børn, der så at sige på forhånd er i risiko for at befinde sig i udsatte og sårbare livsforhold. Adskillige af disse studier beskriver forskellige typer af tidlige forebyggende indsatser, der tilrettelægges for en periode rettet mod en særlig gruppe børn, og som så følges forskningsmæssigt.

Disse forskelle i forståelser og tilgange afspejler forskellige dagtilbudstraditioner lande imellem. Særligt den danske og nordiske tradition bygger på, at alle børn kommer i dagtilbud, mens andre lande har en forståelse af dagtilbud som et supplement til børnelivet, og hvor mange børn derfor først starter i dagtilbud i 3-4 års alderen.

I forhold til de tidlige forebyggende indsatsers betydning er forskningsfeltet særligt optaget af at diskutere, hvilke indsatser der er vigtige at indføre, hvad de skal have fokus på, og ikke mindst hvilken betydning indsatserne kan antages at få her og nu for små børns sociale, emotionelle og læringsmæssige udvikling, men også på længere sigt i forhold til at hjælpe børn med bedre at klare skole og uddannelse.

3. Hvordan arbejder dagtilbud med opsporing og underretning af små børn i mistrivsel?

I en dansk sammenhæng beskriver fx Socialstyrelsen (2018), hvad opsporing handler om i dagtilbud; "Fagpersoner, der har med børn at gøre i hverdagen, har derfor en vigtig opgave i forhold til at 'opfange' tegn og reaktioner på mistrivsel, tage bekymringer alvorligt og handle på deres bekymring via dialog med forældre, tværfagligt samarbejde og/eller ved at lave en rettidig og kvalificeret underretning". (Socialstyrelsen, 2018, p. 5).

Adskillige studier i den internationale forskning er optaget af, hvordan dagtilbuddet kan arbejde med at forebygge eller modvirke små børns udviklingsproblemer og særligt synes forskningsfeltet at være optaget af indsatser, der retter sig henholdsvis mod sociale og emotionelle vanskeligheder og/eller mod læringsmæssige vanskeligheder (Mihic et al., 2016; Odom et al., 2019).

I en nordisk sammenhæng har der fx været et særligt blik på dagtilbuddets arbejde med små børns sprogudvikling og sprogvanskeligheder, der gennem de seneste to årtier har fået en særlig opmærksomhed i forskningsfeltet. Sprogudvikling og sprogvanskeligheder kan her omfatte både generel sprogudvikling for alle børn, men særligt dreje sig om børn med etnisk minoritetsbaggrund (Essahi Vik, 2021; Jahreie, 2021). Adskillige dagtilbud i både dansk og nordisk sammenhæng anvender bl.a. TRAS-skemaet som metode til at opspore børn, der vurderes at have behov for sprogstimulering. Ligeledes anvendes en række andre skemaer eller manualer, fx TOPI, til at indkredse børns trivsel, men samtidig også til at opspore børn i risiko for mistrivsel (Aabro, 2021; Buus 2019; Vik, 2014; Munck, 2017). Andre eksempler på skemaer og manualer kunne være Signs of Safety, eller den såkaldte børnelineal (Socialstyrelsen 2022).

I en international sammenhæng handler forskningen om tidlige forebyggende indsatser og opsporing især om, hvordan pædagoger gennem forskellige skematiske metoder kan indkredse fx børn i risiko for udviklings- eller indlæringsvanskeligheder. Væsentligt er det at betone, at der ofte er tale om børn, der på baggrund af en opvækst præget af fattigdom allerede på forhånd er indkredset som sårbare og udsatte. Hvordan pædagoger i dagtilbud arbejder med underretninger, synes underbelyst i det internationale forskningsfelt.

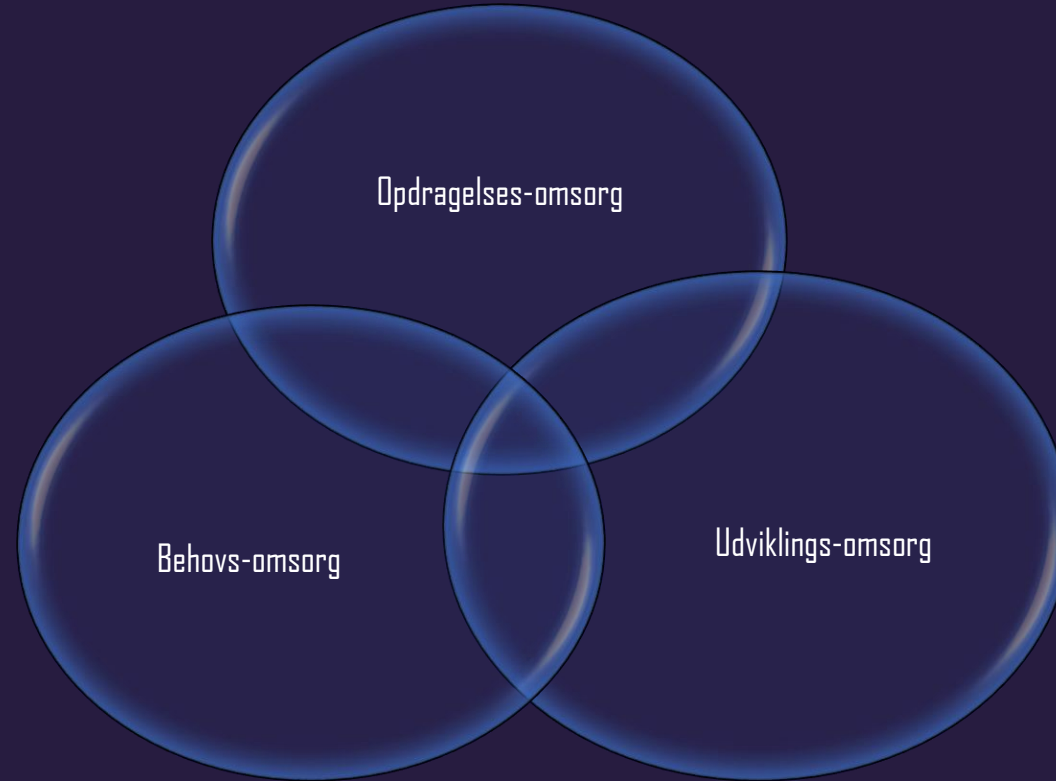
4. Hvordan ser pædagogers faglighed og kompetencer ud i forhold til at opspore, underrette og arbejde med små børn i mistrivsel?

Omsorg som et kernefagligt begreb

Den nordiske dagtilbudsforskning peger ofte på omsorg som et kernefagligt begreb og en særlig pædagogisk arbejdsopgave, der har betydning for alle børn i almindelighed og for børn i risiko for mistrivsel i særdeleshed (Andenæs, 2011; Petersen, 2009, 2011; Jensen et al., 2012, 2015).

Petersen (2009, 2011) har bl.a. indkredset tre typer omsorg, der synes at udspille sig i daginstitutionens hverdagsliv: behovsomsorg, opdragelsesomsorg og udviklingsomsorg.

Behovsomsorg knytter an til barnets basale behov for fx mad, søvn, trøst, mens opdragelsesomsorg forbindes til, at børn lærer, hvordan man skal være til stede i daginstitutionens hverdag, fx hvornår der er samling, hvordan samling foregår, og på hvilke måder man indgår i fællesskabet sammen med andre børn og voksne. Udviklingsomsorg er forbundet til alle de aktiviteter, der foregår i dagtilbud, og som medvirker til have fokus på at udvikle fx børns fantasi, kreativitet og nysgerrighed. Med inspiration fra Nygrens (1999) udvikling af omsorgsmodellen kan denne tredeling af omsorgsbegrebet illustreres i nedenstående figur:

Figuren viser, at de tre typer omsorg er flettet ind i hinanden. Petersen (2009, 2011) samt Jensen et al. (2012, 2015) har bl.a. vist, hvorledes særligt behovsomsorg folder sig ud i det pædagogiske arbejde med små børn, som pædagogerne er bekymrede for, og som fx kan handle om at give trøst og tæt samvær med en voksen hele dagen, for at barnet kan klare hverdagen i dagtilbuddet. Børn, der vurderes at være i god trivsel og at have det godt i hverdagen, både med voksne og de andre børn, synes derimod særligt at modtage udviklingsomsorg, der hele tiden stimulerer børns leg, kreativitet, fantasi og nysgerrighed.

Bekymringer

Nielsen (2017) har i et norsk studie peget på, at der kan indkredses en bekymringsproces hos det pædagogiske personale. En proces, der starter som en mavefornemmelse af, at noget er galt eller bekymrende, men som det ofte kan være svært at begrebssætte i begyndelsen. Fra et forskningsinterview med pædagogen Berit indkredser Nielsen (2017) denne mavefornemmelse mere specifikt:

"... et blik og en følelse, som noget der sidder i krop og sjæl. Det er ikke let at tænke siger hun (pædagogen Berit) for det er ikke i hovedet følelsen sidder – det er i kroppen" (min oversættelse fra norsk (Nielsen, 2017, p. 180).

Herfra udvikler bekymringerne for barnet sig gennem drøftelser i personalegruppen og sammen med ledelsen. I personalegruppens drøftelser synes særligt tre typer af bekymringstegn at gøre sig gældende, og disse tegn synes desuden ofte at spille sammen:

1. Bekymringstegn, der træder frem som egenskaber eller adfærd hos barnet.
2. Bekymringstegn, der forbindes til barnets familie.
3. Bekymringstegn, der kædes sammen med forskellige konkrete eller visuelle tegn hos barnet (Nielsen, 2017, se evt. mere uddybende p. 180-188 for denne diskussion).

Hvis dagtilbuddet her vurderer, at der er tale om mere end en mavefornemmelse hos den enkelte pædagog – fx hvis kollegaer og ledelse også er bekymrede – igangsættes den videre proces; handlinger aftales, og skemaer og metoder til observation og vurdering tages i brug – hvilke afhænger både af det enkelte dagtilbud i den pågældende kommune og af de nationale testmetoder (fx skema til at indkredse børns sprogvanskeligheder eller skema til at indkredse barnets trivsel/mistrivsel).

Foto: Mikal Schlosser

De tre typer af bekymringstegn kan indsnævres til to overordnede former for bekymring knyttet til det lille barns trivsel og udvikling i den pædagogiske hverdag.

Nielsen (2017) skelner mellem henholdsvis 1.udviklingsbekymringer og 2.omsorgsbekymringer.

Udviklingsbekymringer handler primært om, hvordan det lille barn synes at udvikle sig fx motorisk, sprogligt og socialt.

Omsorgsbekymringer forbindes i højere grad til barnets familieforhold og forældrenes relation til og adfærd over for og sammen med barnet.

Relationer og høj-kvalitet i den internationale forskning

I den internationale forskning synes der bredt set at være fokus på, hvordan pædagog-barn relationen har betydning for det enkelte barns udvikling (Menand et al., 2021; Gonzales et al., 2019). Adskillige studier betoner denne relation og præciserer, hvorledes den pædagogiske faglighed forbindes til samspillet med opmærksomheden på og omsorgen for det enkelte barn i hverdagen (Hamre & Pianta, 2001; Dearing & Collins, 2011). Knyttet til små børn i udsatte livsforhold eller mistrivsel viser flere studier i den internationale forskning, at netop relationen mellem pædagog og barn har såkaldt positiv effekt på barnets udvikling.

Tilsvarende er der fokus på såkaldt høj kvalitet i dagtilbud, der ofte peger på følgende:

- Det pædagogiske personales uddannelse, kompetencer og teoretiske faglighed.
- Betydningen af at små børn i udsatte livsforhold kommer i høj kvalitet dagtilbud
- Strukturelle forhold, herunder også normering.
- Det pædagogiske personales arbejde med at skabe beskyttende rammer om det enkelte barn

Betydning af samarbejde med forældre og relevante fagpersoner

Pædagogers faglighed og kompetencer knyttes også til betydningen af samarbejde med forældre såvel som med andre relevante faggrupper fx sundhedsplejen, Socialforvaltningen og PPR i både den danske, nordiske og internationale forskning.

Når det kommer til forebyggende indsatser, underretning og opsporing, ser pædagogers faglighed og kompetencer altså i forskningen ud til at være knyttet til faglig omsorg, viden om børns trivsel/mistrivsel, udvikling og læring og samarbejde med forældre og tværfagligt samarbejde med mange forskellige faggrupper.

Pædagogernes kompetencer kan overordnet sammenfattes i det daglige arbejde i henholdsvis *de synlige formelle* pædagogiske indsatser, og *de usynlige uformelle* pædagogiske indsatser. De synligt formelle indsatser er de indsatser, som pædagogerne gennem deres faglighed og kompetencer foretager med afsæt i love og vedtagelser på dagtilbudsområdet. De usynlige uformelle indsatser derimod er de specifikke måder, hvorpå pædagoger tilrettelægger den pædagogiske hverdag, med afsæt i deres faglige vurderinger af børn og forældres behov, vanskeligheder og udfordringer i hverdagen.

De synlige formelle pædagogiske indsatser:

- Udfyldelse af skemaer og pædagogisk handling på skemaers "resultater" (fx ved tegn på mistrivsel).
- Drøftelser af barnet/barnets familie på personalemøder/stuemøder.
- Udfærdige skrivelser/underretning til forvaltning/kontakt med forvaltning og andre instanser (fx sundhedspleje og PPR).

- Samtaler med forældre.
- Kontakt til og deltagelse i tværfaglige møder med fx PPR, forvaltning, sundhedspleje osv.
- Foretage de pædagogiske tiltag i hverdagen, som aftales i medarbejdergruppen og på tværfaglige møder (fx at barnet deltager i aktiviteter i små grupper, skal være i dagtilbud hver dag, er tilknyttet en primærpædagog, deltager i aktiviteter med fokus på fx at læse, tegne og rytmik, der samtidig kan medvirke til at følge barnets udvikling socialt, emotionelt og kognitivt).

De usynlige uformelle indsatser:

- at hjælpe barnet ind i aktiviteter og leg med andre børn, og med at løse konflikter, give fysisk og psykisk omsorg (trøst, støtte, sidde på skødet, blive holdt i hånd, osv.)
- prioritere at barnet får mulighed for tilbringe formiddagen/eftermiddagen sammen med en pædagog.
- mange samtaler med forældre, støtte forældrene i hverdagen, hjælp til familien.
- besøge familien/barnet derhjemme. Hjælpe forældrene med at få barnet i dagtilbud hver dag, med mad i weekenden, tøj til årstiden, osv.